

Recenzja
rozprawy doktorskiej mgr Magdaleny Marii Olejniczak
pt. „Oświadczenia żywieniowe i zdrowotne w zakupach żywności”,
Uniwersytet Łódzki, Łódź 2017, s. 207,
przygotowanej pod kierunkiem dr hab. Jacka Kalla, prof. WSB

Stosownie do pisma Pani Dziekan Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Łódzkiego prof. dr hab. Ewy Walińskiej z dnia 5.07.2017 r. przedkładam recenzję rozprawy doktorskiej Pani mgr Magdaleny Marii Olejniczak pt. „Oświadczenia żywieniowe i zdrowotne w zakupach żywności”.

Podstawą, na której opierano się – przygotowując niniejszą recenzję – jest Ustawa z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym [...]¹. W ocenie rozprawy, jako zasadnicze, przyjęto trzy płaszczyzny: oryginalne, poprawne – merytorycznie i metodycznie – rozwiązanie problemu naukowego, wykazanie bardzo dobrej znajomości wiedzy teoretycznej w danej dyscyplinie naukowej, umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej.

Po przestudiowaniu pracy Pani mgr Magdaleny Marii Olejniczak stwierdzam, iż ma ona charakter rozprawy naukowej. Spełnia wymagania stawiane przez obowiązujące prawo i zasługuje na ocenę wysoce pozytywną. Uzasadnienie takiej opinii prezentuję poniżej.

1. Uzasadnienie wyboru tematu, tytuł rozprawy, cele, hipotezy, zakresy

Rozwój cywilizacyjny, globalizacja, dynamiczne zmiany zachodzące w wielu sferach życia społeczno-gospodarczego istotnie determinują zachowania konsumentów na rynku

¹ „Rozprawa doktorska, przygotowana pod opieką promotora, powinna stanowić oryginalne rozwiązanie problemu naukowego [...] oraz wykazywać ogólną wiedzę teoretyczną kandydata w danej dyscyplinie naukowej [...], a także umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej [...]”. [art. 13.1]

żywnościowym. Pojawia się wiele innowacji produktowych, wśród których na znaczeniu i popularności zyskuje żywność prozdrowotna/ funkcjonalna. Ten właśnie obszar rynku wybrała Pani mgr M. M. Olejniczak jako główny przedmiot zainteresowań naukowo-badawczych, rozszerzając swoje eksploracje o perspektywę zachowań konsumentów w kontekście oświadczeń żywieniowych i zdrowotnych.

Z pełnym przekonaniem stwierdzam zasadność i aktualność podjętej w rozprawie problematyki. Należy docenić wkład Autorki recenzowanej rozprawy w rozwój badań nad zachowaniami konsumentów, w kontekście wyboru prozdrowotnych produktów spożywczych. Zmiany, jakie obserwuje się w sferze produkcji żywności i handlu, stawiają bowiem przed badaczami i naukowcami spore wyzwania. Mam tutaj również na myśli uporządkowanie kwestii formalno-prawnych i etycznych, jakie pojawiają się w związku z coraz szerszą ofertą rynkową w segmencie produktów funkcjonalnych.

Proces podejmowania decyzji o zakupie i edukacja konsumentów to kolejny obszar, w którym wysiłki naukowo-badawcze podejmowane przez Panią mgr M. M. Olejniczak są zasadne i wartościowe. Znacząco wzbogacają i rozszerzają wiedzę w odniesieniu do podstawowych uwarunkowań decyzyjnych konsumentów.

Tytułowe oświadczenia żywieniowe i zdrowotne (na których koncentruje się Autorka w części empirycznej rozprawy), zależności między ich zauważaniem, rozumieniem i przypisywaniem znaczenia, tworzą nowy wymiar, który może istotnie zmienić świadomość i postawy konsumentów.

Tymczasem pragnę odnieść się do tytułu recenzowanej rozprawy: „Oświadczenia żywieniowe i zdrowotne w zakupach żywności”. Poprawne sformułowanie tytułu pracy o charakterze naukowym staje się zazwyczaj sporym wyzwaniem dla autora. Nie łatwo bowiem sprostać rygorom, zgodnie z którymi tytuł powinien zawierać informację o problemie badawczym, jednoznacznie wskazywać na zakres podmiotowy, przedmiotowy i przestrzenny. Ustosunkowując się do tytułu rozprawy autorstwa Pani mgr M. M. Olejniczak stwierdzam, iż można byłoby nieco subtelniej podejść do stylu i ostatecznego jego brzmienia. Doceniam starania Autorki, by tytuł był zwięzły i informował o meritum rozprawy. Występując w roli recenzenta uważam jednak, iż trafniej ujmowałby i odzwierciedlał eksplorowaną problematykę tytuł: „Zachowania konsumentów na rynku produktów żywnościowych a oświadczenia żywieniowe i zdrowotne”. Aktualne brzmienie byłoby do zaakceptowania przy wprowadzeniu drobnej, acz znaczącej modyfikacji, polegającej na zastosowaniu równoważnika zdania: „Oświadczenia żywieniowe i zdrowotne a zakupy żywności”. Dzięki takiemu rozwiązaniu uzyskuje się problemowe ujęcie tematu.

Autorka sformułowała w swojej rozprawie jeden cel główny: *identyfikacja wpływu oświadczeń żywieniowych i zdrowotnych zamieszczonych na opakowaniu produktu żywnościowego na proces nabywczy konsumentów* oraz trzy cele szczegółowe:

1. *wskazanie determinant zakupu produktów żywnościowych, zawierających oświadczenia żywieniowe i zdrowotne;*
2. *określenie wymiarów postrzegania w odniesieniu do wybranych cech/atributów produktów zawierających oświadczenia;*
3. *określenie wpływu informacji żywieniowej i zdrowotnej (oświadczeń) na percepcję atrybutów produktu żywnościowego.*

W podjętych rozważaniach i analizach starano się zweryfikować pięć hipotez:

1. *Postrzeganie produktów zawierających oświadczenia żywieniowe i zdrowotne jest różnicowane i zależne od deklarowanego stanu zdrowia oraz posiadanej wiedzy żywieniowej konsumentów.*
2. *Na proces postrzegania żywności opatrzonej oświadczeniami zdrowotnymi i żywieniowymi istotnie wpływa zrozumienie ich treści przez konsumentów.*
3. *Istotnymi czynnikami różnicującymi i warunkującymi zainteresowanie oraz zakupy produktów zawierających oświadczenia żywieniowe i zdrowotne są wiek, subiektywna ocena stanu zdrowia oraz poziom wiedzy żywieniowej konsumentów.*
4. *Zakupy produktów żywnościowych zawierających oświadczenia żywieniowe i zdrowotne cechują się bardzo wysokim poziomem ryzyka konsumenckiego.*
5. *Postrzeganie produktów żywności opatrzonej oświadczeniami jest jednoznaczne jedynie w ujęciu atrybutów zdrowotności i bezpieczeństwa. Inne atrybuty żywności OOZZ są postrzegane w sposób niejednoznaczny.*

Sformułowane w rozprawie cele i hipotezy opierają się na solidnych fundamentach teoretycznych oraz wnikliwej, dociekliwej i zapewne bardzo angażującej czas i wysiłek obserwacji rynku i zachowań konsumentów. Wyraźnie dostrzega się pasję, z jaką Doktorantka starała się odpowiedzieć na sformułowane pytania badawcze i nurtujące kwestie.

Cele i hipotezy przyjęte przez Doktorantkę są prawidłowe. Można byłoby je oczywiście rozszerzać, uszczegóławiać lub pogłębiać. Tę kwestię pozostawiam do dyskusji. Być może stanie się ona inspiracją do podjęcia kolejnych badań w przyszłości.

Ramy rozprawy zostały precyzyjnie wytyczone czterema zakresami: podmiotowym, przedmiotowym, czasowym i przestrzennym. Każdy z określonych zakresów poparto argumentami, które w pełni przekonują o ich zasadności i poprawności.

Podmiotem rozważań i analiz byli konsumenci, a w szczególności kobiety powyżej 18 roku życia; przedmiotem – uwarunkowania procesu zakupu produktów o charakterze prozdrowotnym, zawierające na opakowaniu oświadczenia żywieniowe i zdrowotne. Horyzont czasowy zamyka się w latach 2000-2015 w części teoretycznej i dotyczącej badań wtórnych. Rozważania i analizy oparte na badaniach pierwotnych obejmują lata 2012-2015. Zakres przestrzenny – w zależności od podejmowanych wątków – jest relatywnie szeroki (wybrane kraje, Polska, a w szczególności Wielkopolska).

W mojej ocenie Doktorantka dysponuje umiejętnościami analitycznymi, które w powiązaniu z porządkowaniem i selekcją informacji stanowiły podstawę do trafnego wyznaczenia granic eksplorowanej w rozprawie problematyki.

2. Źródła i metodyka badawcza

Autorka rozprawy wykazała się bardzo dobrą znajomością źródeł, z których czerpała informacje, zarówno w sferze teoretycznej, jak i empirycznej. Zestawienie bibliograficzne jest dość obszerne; liczy ponad 300 pozycji, opublikowanych w języku polskim i angielskim. Są to pozycje zwarte, artykuły naukowe z zakresu zarządzania, marketingu, towaroznawstwa, akty prawne, dane statystyczne Głównego Urzędu Statystycznego oraz inne materiały dostępne w Internecie. Zgromadzone źródła odzwierciedlają olbrzymi wkład, jaki poczyniono, by dokonać krytycznego przeglądu dorobku, obejmującego wiele dyscyplin naukowych. Z perspektywy recenzenta bardzo pozytywnie oceniam umiejętności Pani mgr M. M. Olejniczak, związane z identyfikacją i gromadzeniem materiałów źródłowych.

Rozważania i analizy – podejmowane zarówno w części teoretycznej, jak i empirycznej – świadczą o dojrzałości, ugruntowanej wiedzy i wysokich kompetencjach Doktorantki w zakresie konstruowania własnego warsztatu metodologicznego.

Autorka recenzowanej rozprawy przeprowadziła dogłębne studia literatury przedmiotu, dzięki którym zebrała i zaprezentowała najważniejsze wyniki badań, pochodzące ze źródeł wtórnych. Na tej podstawie sformułowała wniosek, z którym w pełni się zgadzam. A mianowicie: *...obraz zachowań polskiego konsumenta na rynku produktów żywności funkcjonalnej jest bardzo zróżnicowany i niepełny. Przeprowadzone już badania na rynku produktów żywności funkcjonalnej są wyrywkowe i dotyczą bardzo wąskich zagadnień związanych z postawami konsumenckimi wobec produktów prozdrowotnych* (s. 90).

Podczas procedury budowania koncepcji własnych badań, Pani mgr M. M. Olejniczak przyjęła podejście triangulacyjne. Podmiot, przedmiot oraz zakres przestrzenny badań oparto na w pełni uzasadnionych kryteriach.

Doktorantka, dzięki właściwemu doborowi metod, technik i narzędzi, opracowała i zastosowała w praktyce oryginalne instrumentarium badawcze. Opierało się ono na metodach ilościowych i jakościowych. Badania były prowadzone przez kilka lat i obejmowały:

- badanie wstępne (2012 r.; 320 respondentów; obserwacja zachowań konsumentów w wybranych 5 super/hipermarketach spożywczych w Wielkopolsce);
- badania ankietowe I (2012 r.; 211 respondentów);
- badania ankietowe II (2013 r.; 1376 respondentów);
- badania ankietowe III (2014 r.; 1433 respondentów);
- indywidualne wywiady pogłębione (2015 r.; 65 respondentów).

Ogólna ocena metodycznych aspektów rozprawy jest bardzo dobra. Występując w roli recenzenta pragnę jednak sformułować kilka uwag:

- W mojej opinii należałoby w badaniach ankietowych (w metryczce) uwzględnić przynajmniej dwa pytania: dotyczące dochodów oraz miejsca zamieszkania (pochodzenia) respondentów. Są to czynniki istotnie determinujące zachowania konsumenckie. Sytuacja materialna z pewnością wpływa na zawartość koszyka zakupowego. Tradycje i kultura żywienia, jak również dostępność produktów (lokalizacja placówek handlowych) mogą być różne na obszarach wiejskich i miejskich.
- Wskazane byłoby zastosowanie – w szerszym wymiarze – metod o charakterze jakościowym. Na przykład zogniskowanych wywiadów grupowych z konsumentami lub wywiadów indywidualnych pogłębionych ze sprzedawcami. Te ostatnie mogłyby dostarczyć cennych informacji, konfrontujących deklaratywne wypowiedzi konsumentów.
- Autorka, pomimo dość rozbudowanego instrumentarium analitycznego, nie stosowała ani standardowej średniej, ani średniej ważonej. Wskazane byłoby na przykład obliczenie (przy uwzględnieniu różnych kryteriów): przeciętnego czasu podejmowania decyzji o zakupie przy półce sklepowej, średniej częstotliwości spożywania produktów żywnościowych zawierających OŻZ, przeciętnego poziomu wiedzy o żywności. Takie informacje – zaprezentowane na wykresach (na przykład w formie profili semantycznych) – istotnie dopełniałyby „obraz” i w sposób bardziej klarowny przedstawiały uwarunkowania i tendencje w zachowaniach konsumentów.

W kontekście rozwoju nowoczesnych technologii oraz nauk sygnowanych przedrostkiem „neuro” nie sposób nie zapytać o następujące kwestie:

- jakie inne metody, techniki, narzędzia można byłoby zastosować, kontynuując badania nad podejmowaną w rozprawie problematyką?

- obserwacja (jawna, ukryta) a badania eye-trackingowe – substytucyjne czy komplementarne podejście? Jaki potencjał i jakie ryzyka są z nimi związane?

3. Struktura i treść rozprawy

Rozprawa ma charakter studium teoretyczno-empirycznego. Składa się z wprowadzenia (wstępu), czterech rozdziałów, zakończenia, załączników, bibliografii, spisu tabel, spisu rysunków, spisu wykresów oraz streszczenia w języku polskim i angielskim. Układ recenzowanej pracy jest prawidłowy; został odpowiednio podporządkowany przyjętym celom i hipotezom.

Bardzo wysoką „notę” należy przyznać Doktorantce za wzorcowe niemal przygotowanie wstępu, który składa się z czterech części:

- Uzasadnienie podjęcia tematu.
- Przedstawienie celów rozprawy, tezy oraz hipotez badawczych.
- Opis metod badawczych zastosowanych w rozprawie.
- Układ i treść rozprawy.

Po zapoznaniu się z tekstem wprowadzenia do rozprawy, pojawia się konkluzja i przekonanie o dojrzałości Doktorantki do budowania własnego warsztatu, na którym będzie się opierał Jej rozwój naukowy.

Rozdział pierwszy jest poświęcony problematyce zachowań konsumentów na rynku produktów żywnościowych. Składa się z trzech podrozdziałów, koncentrujących się odpowiednio na: roli produktów żywnościowych w życiu człowieka, procesie podejmowania przez konsumentów decyzji zakupowych na rynku żywności oraz na wybranych trendach w konsumpcji produktów żywnościowych. Aby pozostać „w zgodzie” z tytułem rozdziału (*Zachowania konsumentów na rynku produktów żywnościowych*) oraz logicznym wątkiem, wskazane byłoby rozpoczęcie rozważań od teoretycznych podstaw zachowań konsumentów, a następnie przejście do obszaru produktów żywnościowych. Rozumiem jednak i akceptuję układ przyjęty przez Autorkę, która – jak miemam – kierowała się własnymi preferencjami co do ważności podejmowanych zagadnień.

Rozdział drugi (*Rynek produktów żywnościowych opatrzonych oświadczeniami żywieniowymi i zdrowotnymi (żywność OOZZ) w Polsce*) tworzą trzy podrozdziały, poświęcone odpowiednio: pojęciu i klasyfikacji żywności OOZZ, uwarunkowaniom i perspektywom rozwoju rynku żywności OOZZ w Polsce oraz strukturze rynku żywności OOZZ w Polsce. Doktorantka zgromadziła bogate materiały, dzięki którym dość dogłębnie i wnikliwie scharakteryzowała rynek żywności OOZZ. Sięgała do wielu źródeł, by

zdiagnozować stan wiedzy i badań, co stanowiło niezbędny warunek i podstawę do przygotowania własnej koncepcji przedsięwzięć eksploracyjnych.

Rozdział trzeci i czwarty mają charakter empiryczny i opierają się na wynikach badań własnych Doktorantki. W rozdziale trzecim (*Zauważanie, rozumienie i deklaratywne znaczenie oświadczeń żywieniowych i zdrowotnych w świetle badań własnych*) przedstawiono metodykę badań, scharakteryzowano respondentów oraz zaprezentowano efekty podejmowanych prac badawczych.

Rozdział czwarty traktuje o wpływie OŻZ na zakup produktów żywnościowych. Składa się z czterech podrozdziałów. Najpierw omówiono kwestie związane z zakupami żywności OOŻZ (nabywane kategorie żywności OOŻZ, częstotliwość i miejsca zakupu, profil konsumentów). Następnie przystąpiono do analizy wpływu wybranych czynników na proces zakupu żywności OOŻZ (źródła informacji o żywności, rola informacji na opakowaniach, ryzyko postrzegane przez konsumentów). Cały rozdział „finalizuje” model zakupu żywności OOŻZ, skonstruowany przez Autorkę rozprawy.

W zakończeniu sformułowano trafne i wartościowe wnioski, oparte na przeprowadzonych studiach literaturowych oraz badaniach empirycznych. Ustosunkowano się do celu głównego i weryfikowanych hipotez.

Pod względem merytorycznym recenzowana rozprawa jest przygotowana na bardzo wysokim poziomie. Zawiera również implikacje kierowane do specjalistów, zajmujących się budowaniem strategii rozwoju przedsiębiorstw.

Za wartościową uznać należy próbę scharakteryzowania profilu konsumentów produktów żywnościowych o charakterze prozdrowotnym oraz skonstruowania modelu zakupu produktów żywnościowych opatrzonych oświadczeniami żywieniowymi i zdrowotnymi. Pojawiają się jednak wątpliwości. Czy jest to model, czy zaprezentowanie i zestawienie finalnych wyników badań? Pewien niedosyt budzi bowiem brak klarownego ujęcia procesowego w odniesieniu do zachowań konsumentów.

4. Aspekty formalne i językowe rozprawy

Rozprawa – pod względem formalnym – jest przygotowana na wysokim poziomie. Dostrzega się rzetelność, skrupulatność, dokładność, troskę o poprawność techniczną tekstu i grafik (z drobnymi może wyjątkami, o czym za chwilę). Wysoka kultura języka, jasność, klarowność prowadzonych wątków, umiejętne formułowanie wniosków to atuty, które pozwalają stwierdzić, iż Autorka rozprawy dysponuje umiejętnościami, niezbędnymi w prowadzeniu prac naukowo-badawczych.

Jednocześnie pragnę podać kilka wskazówek, które mogą być pomocne w doskonaleniu „pióra”:

- wskazane jest, aby rozdziały rozpoczynać krótkim wprowadzeniem, informującym o układzie (liczbie podrozdziałów) i zakresach merytorycznych poszczególnych podrozdziałów;
- zdecydowanie krótsze zdania; pozwala to uniknąć „zawirowań” stylistyczno-gramatycznych, niespójności i błędów; krótsze zdania to większa dynamika i lepsza przyswajalność tekstu;
- warto popracować nad doskonaleniem interpunkcji;
- należy unikać stosowania języka potocznego, np. *jeśli chodzi o* (lepiej: *w odniesieniu do*, *w kontekście*);
- czy lata mogą funkcjonować? – raczej nie (s. 170);
- należy podawać – w miarę możliwości – dokładne określenia czasu; nie powinno się pisać: *w ostatnim czasie*, *w ostatnich latach*, *w ostatniej dekadzie*; za kilka, kilkanaście lat *ostatnie lata*, *ostatnia dekada* będą oznaczały zupełnie inny okres;
- zamiast *w/w* powinno być *ww.*;
- źródła, z których czerpie się informacje (szczególnie statystyczne) powinny być podawane możliwie jak najdokładniej; nie wystarczy napisać np. *GUS*;
- na wszystkie tabele i wykresy powinny być powołania w tekście (nie zawsze tak jest);
- w powołaniach na grafiki należy unikać sformułowania *powyższa/ poniższa tabela/ wykres*; zaleca się podanie konkretnego numeru (np. w tabeli 1, na wykresie 2);
- pojawiła się pewna niestaranność redakcyjna – nie wszystkie tabele są opatrzone informacją o tym, wyników jakich badań dotyczą (z którego roku);
- w wielu tabelach zbyteczne jest powtarzanie jednostki (%) przy każdej liczbie; taką informację należy podać w tytule tabeli, główce lub boczku;
- osie na wykresach powinny być dokładnie opisane (oznaczenie i jednostka);
- w tabelach nie powinno się „zostawiać” pustych komórek; jeśli pojawiają się trudności z „wypełnieniem” (np. tab. 4.15, 4.16, 4.20, 4.29 – 4.36) warto rozważyć wariant *Wyszczególnienie*;
- na stronach tytułowych (nie tylko całej pracy, ale również rozdziałów, podrozdziałów oraz innych wyodrębnianych części) nie należy wpisywać numeru;
- w ankietach (w części metryczkowej) i tabeli 3.5 (s. 101) wkradł się błąd na skali; Liczba osób w gospodarstwie domowym – powinno być: 5 i więcej.

Pragnę podkreślić, iż ogólna ocena rozprawy pod kątem aspektów formalnych i językowych jest bardzo pozytywna. Powyższe uwagi mają charakter edukacyjny. Wskazane byłoby ich uwzględnienie w trakcie przygotowywania kolejnych publikacji.

5. Ogólna ocena rozprawy

Z pełnym przekonaniem stwierdzam, iż rozprawa doktorska Pani mgr Magdaleny Marii Olejniczak pt. „Oświadczenia żywieniowe i zdrowotne w zakupach żywności” spełnia wymagania stawiane pracom doktorskim, które określono w art. 13.1 Ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (z dnia 14.03.2003 r., Dz. U. Nr 65, poz. 595).

Wnoszę zatem o dopuszczenie Pani mgr Magdaleny Marii Olejniczak do dalszych etapów postępowania doktorskiego. Przedłożoną do recenzji rozprawę rekomenduję jako podstawę do nadania stopnia naukowego doktora nauk ekonomicznych w dyscyplinie nauk o zarządzaniu Pani mgr M. M. Olejniczak.

Liliana Wondol

30.09.2017